

Պ. ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ

ՄԻ ԷՋ ՀԱՅ-ՎՐԱՑԵՐԵՆ ԲԱՌԱՐԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԻՑ

Մատենադարանի հայերեն ձեռագրերի հավաքածուի № 7174 ձեռագիրը հայ-վրացերեն մի բառարան է, որը բովանդակում է շուրջ 8190 բառ և զիտական լուրջ հետաքրքրություն է ներկայացնում:

Տալիս ենք նրա համառոտ նկարագիրը.

Թերթեր — 213, օրինակողի կողմից էջակալում կատարված չի եղել, կարմիր թանաքով կատարված առաջին էջակալումը պատկանում է, ամենայն հավանականությամբ, ձեռագրի վերանորոգող-լրացնողին: Պրակներ — եղել են ԼԲ (32), լուրաքանչյուրը 8 թերթից: ԻՋ պրակի 7-րդ թերթից մինչև Լ պրակի 5-րդ թերթը (ընդամենը 60 թերթ) կտրված հանված է: Մեծուքյուն — 11,3 × 8,5 × 4: Նյութ — դեղնագույն թուղթ, միջակ հաստության և անողորկ (վերակազմած էջերը՝ սպիտակավուն և ավելի ողորկ): Կազմ — կաշեպատ թուղթ, պահպանակը կազմի ներքնակողմի շարունակությունն է՝ գորշավուն-սպիտակախայտ: Պահպանակի ներսի կողմում կան անընթեռնելի գրություններ, սուսերեն, հավանաբար 19-րդ դարի վերջերին գրված: Վիճակ — բավարար: Թերթերը խոնավությունից խոնացած են և վերանորոգված 19-րդ դարի եսերին: Գրուքյուն — երկսյուն, հայերեն և վրացերեն, սև թանաքով (մի քանի էջերում վրացերենը՝ քիմիականով): Տողեր — 15: Դառարկ թերթեր — վերջին երկու թերթը: Գիր — նոտրագիր, երբեմն շեղագրին հարող տառաձևերով, վրացերենը՝ «մխեդրուլի»: Գրիչը, գրուքյան վայրը¹, ճեղիճակը — անհայտ: Հեղինակի կողմից չբարգմանված բառեր — 79, որից 8-ը գրված չնջված է: Ուշ շրջանում բարգմանված բառեր — 46: Հավելումներ — 4 բառ: Հիշատակագրուքյուն — էջ 213բ: «... Հոգիագարդ և հոգեոր հայրս իմու սասվածարան և քաջ քարոզ Ստեփան վարդապետին»:

Հիշատակագրությունը կատարված է ընդօրինակողի կողմից, որը, հավանաբար, ինքը հեղինակն է: Թերևս Ստեփան վարդապետի ով լինելը պարզելու դեպքում հնարավոր լինի կոահումներ անել նաև գրչության վայրի և հեղինակի մասին:

Բանասերները բաղմիցս քննության են ենթարկել հայ և վրաց ժողովուրդների մատենագրական ընդհանրությունների ու մտավոր փոխազդեցությունների հարցը, սակայն բառարանագրությունն իբրև այդ կապերի նոր

¹ Եթե նկատի ունենանք այն հանգամանքը, որ առաջիկ հայտնի հայ-վրացերեն գրչագիր բառարաններից երկուսը, որոնք սույն հաղորդումով ներկայացվող բառարանի հետ զրեթե նույն բառամթերքն ունեն, գրված են Ախալցխիսում, հնաքավոր է ենթադրել, որ այս ձեռագիրը ևս գրված է այնտեղ:

վկայություն՝ չի ուսումնասիրվել: Դա մասամբ բացատրվում է մեզ հասած հայ-վրացերեն բառարանների սահմանափակությամբ, մասամբ էլ՝ դրանց ուշ շրջանի գրչություն լինելով¹:

Եվ հայերին և վրացիներին շատ վաղուց են հետաքրքրել այլ ժողովուրդների լեզուները, որոնց հետ պատմականորեն առնչվել են նրանք: Պակաս չի եղել և այլազգի մտավորականների հետաքրքրությունը դեպի հայերենն ու վրացերենը²: Բնականաբար դեռ մինչև 18-րդ դարը (որի կեսերին է գրվել մեզ հետաքրքրող բառարանը), հայերն ու վրացիներն ունեցել են բառարանագրության որոշակի փորձ ու սկզբունքներ:

Հայերեն և վրացերեն լեզուներով բառարան կազմելու նախապատվությունը պատկանում է վրաց հայտնի բառարանագետ-գրող Սուլխան-Սարա Օրբելիանին (1658—1725): Նրա «նոցցոն յոն» (Բառգիրք)-ը հիմնականում վրացերեն բացատրական բառարան է, սակայն որոշակի հետաքրքրություն է ներկայացնում նաև այդ բառգրքի վրացերեն-հայերեն բաժինը՝ 1874 բառերի թարգմանությամբ³: Ս. Ս. Օրբելիանին հայերեն բառերը գրել է վրացական տառադարձությամբ, որը երբեմն դժվարացնում է իմաստի ճիշտ փոխանցումը, իսկ երբեմն էլ՝ բոլորովին այլ նշանակություն տալիս (օրինակ՝ յշոօ — թարգմ. — այր, պետք է լինի՝ յշոօցօ — այրի): Բանավոր ճանապարհով ծանոթ լինելով հայերենին (ոմանց կարծիքով՝ ընթերակալի միջոցով), նա գրականի փոխարեն երբեմն օգտագործում է բարբառային ձևեր (օր. յշոօցօ — թոօցօցօց — մտիկանիկ) և այլն:

Վրաց-հայերեն ուրիշ բառարան մինչև այժմ հայտնի չէ, իսկ հայ-վրացերեն հայտնի բառարանների բազմաթիվն ու գիտական գնահատումը դեռ չի կատարված:

Ընդհանուրը այս բառարանների մեջ Մ. Սերաստացու «Քերականություն գրաբարի լեզուի հայկազան սեռի» (Վենետիկ, 1730 թ.) երկասիրությանը կից բառգիրքն իբրև սկզբնաղբյուր օգտագործելն է: Այն կազմելիս Մ. Սերաս-

¹ Մինչև օրս հայտնի են հայ-վրացերեն շատ բառարաններ, երեքը պահվում են Թբիլիսիի Պետական կենտրոնական արխիվում (նրանց նկարագրությունը տես պրոֆ. Լ. Մելիքսեթ-բեկի «Յուզակ հայերեն ձեռագրաց վրաստանի Պետ. կենտրոնական արխիվի» հոդվածում, «Բանբեր Մատենադարանի», № 4) և մեկը Երևանի Մատենադարանում: Պրոֆ. Ի. Աբուլյաձեն իր կազմած «ძველი სომხური» (հին հայերեն) ծագկարգի համար օգտագործած գրականությունը թվարկելիս, նշում է նաև հայ-վրացերեն ձեռագիր բառարաններ: Որպես ծանոթություն նա գրում է. «Իրանց թիվը առ այսօր վեցն է, նրանք կազմված են, ինչպես մենք նշել ենք 1932 թ., Մխիթար Սերաստացու քերականության ցանկի հիման վրա: Վերջինս էլ բազկադած է քերականությունում օրինակ բերված բառերից: Նրանց հրատարակումը մտադիր ենք կատարել պրոֆ. Մելիքսեթ-բեկի հետ համատեղ»: Բառարանների թիվը վեց հաշվելիս պրոֆ. Աբուլյաձեն, ինչպես մեզ հայտնեց վերջերս, ի նկատի է ունեցել մի ժամանակ Թբիլիսիի Ստ. Շահումյանի անվան քաղաքային գրադարանում գանձող գրչադիր հայատառ բառարանը, որի վրացատառ արտագրությունը կատարել է ինքը՝ Ի. Աբուլյաձեն և Քուսթախյանում գանձող մի այլ բառարան:

² 16-րդ դարում եվրոպացի գիտնականներն արդեն ի լուր բուրքի հայտարարել էին հայերենի և վրացերենի ուսումնասիրության կարևորությունը: Առաջիններից էին Վիլհելմ Պոստելը (1510—1590) և Ամբրոսիոս Թեզեն, իսկ 1629 թ. չստեղծված հրատարակվեց Ստեֆան Պաուլինի վրաց-իտալերեն բառարանը:

³ Այդ բաժնի ուսումնասիրությունը կատարել է պրոֆ. Գ. Սևակը, ցավօք, նրա ուսումնասիրությունը դեռ հրատարակված չէ:

տային նպատակ է ունեցել ի մի բերել սոսկ այն բառերը, որոնք դործածվել են քերականության գրքում որպես օրինակ, այս առթիվ նա գրել է.

«Գումարք անուանց և բայից, և այլոց բառից, որք շարահիւսին կարգաւ այբուբենի կերպիւ ցանդի ի դիւրութիւն գտման այնց ամենից, որք հոլովեցան և լծորդեցան, և առ պահանջեցեալ խնդիրս իւրեանց բացորոշեցան լայամիկ Գերականութեան»¹:

Հայ-վրացերեն բառարանների հեղինակները բառամթերքի հավելումներ Մ. Սերաստացու բառգրքի վրա գրեթե չեն կատարել, բացառութեամբ Վրաստանի Պետական կենտրոնական արխիվի № 622 գրչագրի, որը գրված է 19-րդ դ. վերջին՝ իբրև առձեռն բառարան հրատարակման ակնկալութեամբ:

Քննարկիող բառարանն ուշագրավ է թարգմանության իր սկզբունքներով: Հայերենի քերականական-իմացարանական շատ կատեգորիաներ վրացերենում դրսևորման ուրիշ ձևեր են ընդունում: Հատկապես բայերի թարգմանությունը պահանջում է իմաստային երանգների ու նրա հետ կապված արտահայտչական առանձնահատկությունների լուրջ տարբերակում: Հայերեն որոշ բառեր ու արտահայտություններ թարգմանվում են մոտավոր նշանակությամբ, երբեմն հարկ է լինում մի բառիմաստը թարգմանել մի ողջ արտահայտությամբ: Նախածանցավոր և ածանցավոր բառերը փոխանցվում են իմաստային համապատասխան բառակապակցությամբ: Երբեմն նույն արմատի նոր բառարարդումները, որոնք թարգմանող լեզվում կարող են բացակայել, կամ նույն բառաձևի մեջ ամփոփել երկիմաստություն, բառարանագիրներին հարկադրել են օգտվել վրացերեն լեզվի ճկունությունից, խոսակցական, կենդանի լեզվից, կամ հին վրացերենի այն բառերից, որոնք այդ շրջանում արդեն քիչ դործածական են եղել:

Բարդ բառերի քարգմանությունը

Հայոց լեզուն հարուստ է բարդ բառերով, որոնք ամբողջական իմաստ արտահայտելով հանդերձ, բառիմաստի ներսում տարբեր բառերի բաղադրում են ներկայացնում, այլ կերպ ասած, հիմնական գաղափարը նրանցից որևէ մեկն է արտահայտում (այստեղից էլ իսկական և անիսկական բարդություններ):

Բնականորար հայերենից վրացերեն թարգմանելիս որոշ բարդ բառեր արտահայտվել են պարզ կամ ածանցավոր բառերով, մի մասն էլ՝ նույնպես բարդություններով կամ բառակապակցությամբ.

- Օրինակ՝ գործ — սաթե
 գործածություն — լինելը
 գործակալ — մոսաթե
 գործարան — սաթմոս օճիլ
 գործարար — սաթմոս մոթեղ

Մոսաթե (գործակալ) բառը Մ. Ս. Օրբելիանի բառարանում բացատրվում է սաթմոս մոթեղ կապակցությամբ (գործարար), մինչդեռ անհայտ բառարանագիրը երկուսն էլ թարգմանել է գույականորար, փոխանցելով նրանցից լուրջաբանչյուրի ճիշտ նշանակությունը: Այդ իսկ պատճառով էլ «գործակալը»

¹ Մ. Սերաստացու, Քերականութիւն գրարարի լեզուի հայկազան սեռի, վենետիկ, 1730, էջ 517:

ქარგმანსი ზე საქმის მოქმედი-თი, ჩნჳთი რაგაორქად ზე მოსაქმე-ნი ორს-
ქიანისი მთა:

«*ფორდარან*» რაი ქარგმანოქციონიჲ ხრსთა ზე, ირ რაიარანაგირე
აქსათსი ზე ზარაგათ მნაჲ ქრავ ყაასიან ქიქიჩნი: *ქრავხრსნთ* რაქსიან
ქაგო-გ რნგანთი რორბადოქციონ ზე ყასი ქარხანა (*ქარქიანა — ფორდარან*)
რაი, ირე ქიქათოქციონ ზე ყარსიხრსნიგ (*رک — ფორდ, داند — თონ, و* *ა*
ჩნჯიონაქიქოქციამე): *ჩაიარანთ* ქხრქინსი ქიქარსნი რორბადქად ზე
საქმის ადგილი (*საგამის ადგილი*) — *ფორდი თსი, ფორდათსი*:

ქაქსი რნიოჲ ზე ზსთიქალ რაიარარყომსი ქარგმანოქციონი.

ქორნიოგ — ზრახვა ან საიღუმლო
ქორრეგაგაგ — საიღუმლოთა შემტყობი
ქორრეგადო — ზრახვის მომღები
ქორრეგასი — მესაიღუმლოე
ქორრეგასიგ — თანა მესაიღუმლო
ქორრეგასიოი — საიღუმლოს დამკარგავი
ქორრეგათო — საიღუმლოს მომცემი

სქათნე, ირ *შ. შ. ორსქიანისი* რაიარანთ ქხრქინ ქსე რაიხრე რა-
გასიქიონ სნი: სქს ზაქხრსნთ ჩიქალ რაიხრე ქმასთაქინ ამრეგასიან
ზჯანასიქციონ სნი *ათაგსი* (*ხრსე ქორრეგადო* ასიქი რაიქმასთი რაგ-
გათთი ჳსნე ყათართი), ათა ქრავხრსნთ ზარს ზე სეჲ ნოქნი ზასიგო-
ქციონე ართაზაქსი ხრსი რიქსიანსნი რიქიქად ზარაგქამე: *ჩანი* ირ
«*ქორნიოგ*» მქამანასი ჳჯანასი ზე სე «*გაგანსი*» სე «*ქორნიოგ*» (СОБЕТ),
ითი რაიარანაგირე აქნი ქარგმანსი ზე ზრახვი სე საიღუმლო რაიხროქ:

ნოქნანჯონ რაიხრე (*მქი ქოქი* ყამ ჩნჯიქი თარხროქციამე) ქრავ-
ხრსნთ ხრსნი ნოქნი ზარარხროქციამე სნი ქარგმანქიონ.

ორისასი *გონთ* — გუნდი ანუ დასი კაციისა
გონე — გუნდი მიწისა

ქმასთაქინ ყარე თარხრასქმანი ზამარ თრქად ზე რაგათრასიან
ქარგმანოქციონე:

ნოქნანსიქ რაიხრე ქარგმანოქციონე

ჯაიე ქედიან ზაროთთ ზე ნოქნანსიქ რაიხროქ, ზათიყასი გრარართი,
ორნე ხრსნი ჩიქსიქინ ზამრსნიონ სნი ქრარ, ხრსნი სქ, ირე ზრხრანე-
ნი რესიონ:

ჯაქხრსნიგ ირსე აქ ქექი ქარგმანსიქი ზარს ზე ქინთი რნთრსი ნოქ-
ნანსიქ რაიხრე ჳხრქაქაგნოგ ჩიქთ ქარგმანოქციონსნი: *ჩნქი* რაიარა-
ნთ, ჳნაქად ჳრა ათბონი ქინსიონ, ჳანქიქოქ სნი ჩნჯაქსი ნოქნანსიქ,
აქსაქსი სქ ნოქნანთი რაიხრე: ჳამსათსენე მქი რანი იქინასნი:

ჯაქსაქსი — დანაყვა
ჯაქსი — დანაყვა, შემტყობა

ჯაქხრსნიონ «*ჯაქსაქსი*», «*ჯაქსი*» რაიხრე ჩიქსიქანთი ნოქნი ჳჯანა-
სიქციონსი თსნი, ქიქსი, ჳარქსი, ჳაქსაქსი: *ჩაიე* «*ჯაქსი*»-ე რაგქი ქხრო-
ჩიქსიქიგ ჳჯანასიონ ზე ჳასი აქხრსი, ქორბანსი, ქსაქათი ჳნჯსი: *ჩაიარანა-*

գիրը հաշվի է առել կրանգալին այս տարբերությունը և «ջաղխելը» բացի լճնաշնչա-ից թարգմանել է նաև Պեմեսցրա, որը իրավացիորեն սպառում է հայերեն բառի նշանակությունը¹:

Նույն բառի գործածումը իրրև ածական և գոյական բառարանագրին հարկադրել են օգտագործել վրացերենի բազմիմաստությունը.

գովանի (գովասանքի արժան, գովելի) — սաթեբელი²

գովելիք — սաթեբელი

Առաջինը ածականաբար է օգտագործվում, երկրորդը՝ գոյականաբար: Վրացերենում սաթեբელი-ն կրկու իմաստն էլ արտահայտում է, միջին վրացերենում առավել գործածական է կղել հիշյալ ձևը, ուստի Օրբելիանիի մասնունդնախ լեզու բառից բաղադրված միայն սաթեբელი ձևը կա: Նոր վրացերենում ավելի գործածական են սաթեբի, սաթեբարի, սաթեբური ձևերը:

Նույն բառին վերաբերող մի այլ օրինակ.

գովասան (գովք ասող) — լեզու

գովասա — լեզու

լեզու-ն նշանակում է՝ գովել, գովք, գովասա, բայց նաև գովող:

Սևների տարբերությունը

Սևնի քերականական հասկացությունը հատուկ է կղել նաև գրաբարին: Ժամանակի ընթացքում գրաբարյան խոնարհման ձևերին համընթաց փոփոխել է նաև սևնի հասկացությունը՝ ստանալով ձևաբանական արտահայտություն: Գրաբարում ձևաբանական նույն միավորը հաճախ տարբեր սևնալին նշանակություն ուներ.

Օրինակ՝ ծնաւ — ծնիկց և ծնեց:

Գրաբարում բալի սևոր որոշելիս գլխավոր ցուցիչը ոչ թե բառիմաստի հետ կապված սևնի քերականական հասկացությունն է, այլ՝ որ խոնարհմանը պատկանելիությունը:

Ներգործական ու չեզոք են «և» խոնարհման պատկանող բառերը, կրավորական՝ «ի» խոնարհմանը³: Միջին հայերենում կրավորական սևոր ստանում է որոշակի վերջավորություն՝ ուիմ (ւիմ, վիմ)⁴: Պահպանվում են գրաբարյան սևնի արտահայտման մի քանի ձևեր:

Բառարանագիրը կլնելով սևնի տարբերակման գրաբարի կանոններից (թեև գրանք դեռ որոշակի տարրորոշված չեն կղել) և Մխիթար Սեբաստացու բառգրքի սիստեմից, բառարանում սահմանադատել է սևնի հասկացությունը և վրացերենի թարգմանելիս պահպանել իմաստալին տարբերությունը:

Օրինակ՝ պատճառել — միջնորդ

պատճառիլ — միջնորդ

գանդատել — սահմանադատել

գանդատիլ — հիշ[ո]լի

¹ Պեմեսցրա — ոչնչացնել, բնաջնջել, կտորել, խորտակել, կործանել, տապալել:

² Լ. Սաթեբელი, Սաթեբարի, Սաթեբի, Սաթեբური.

³ Լ. Բարսեղյան, Արդի հայերենի բայի և խոնարհման տեսություն, 1953, էջ 24:

⁴ Լ. Սեբաստյան, Հայոց լեզվի պատմություն, 2-րդ մաս, Երևան, 1952, էջ 248:

Գրաբարում «և» և «ի» խոնարհման պատկանակիությունից որոշակի տարրերվում են այս բառերի սևերը — պատճառել — ներգործական, պատճառիլ — կրավորական: Մակալն վրացերենում համապատասխան քերականական ցուցիչը, միշտ չէ որ հանդես է գալիս, երբեմն սևի փոխվելուն զուգընթաց փոխվում է նաև բառը: Բառարանագիրը հնարավորության գեպում ջանացել է սևոր տարրերն ըստական վերջավորությամբ (գրաբարի նմանությամբ), ուստի միջնադար — գիտել է իբրև կրավորական սևի, միջնադար-ն՝ ներգործական: Վրացերենի համար սա կալուն օրենք չէ: Այն կապված է ակտիվի և պասսիվի, գիմալին նշանակության հասկացության հետ:

Նրկրորդ բառի սևը գիտակցվում է բառի իմաստային նշանակությունից: Խոցոլո — գանգատվել, գժգոհել, տրտնջալ, իսկ գանգատել՝ հալցել, հալց, հարուցել (բաղկացած սահիցելո — հալց և Լալաճի — հարուցել, փոխել, գրժել) բառերից:

Այսպիսով բառարանագիրը ուշի-ուշով հետամուտ է թարգմանության ժամանակ սևի պահպանմանը: Շատ բառաձևերի վրացական բառարաններում չենք հանդիպում, որովհետև հայերենի իմաստը փոխանցելիս հարկ է կոչել հարադրական թարգմանություն կատարել:

Օրինակ՝ գինել — Ֆեյարալեծա
 գինիլ — Տաթրոջելոնս ղլեծա (գենք վերցնել, գինավորվել, գենք առնել):

Հոգնակիի ցուցիչ

Գրաբարում ճանաչվում էին մի շարք անհոգականներ: Նրանք բոլորն էլ «ք» հոգնակիի ցուցիչն ունեն: Այդ բառերից մի քանիսը աշխարհաբարում կորցրին հոգնակիի նշանակությունը և նոր ցուցիչ ստացան:

Օրինակ՝ աչք — աչքեր
 խելք — խելքեր
 գիրք — գրքեր

Մակալն վրացերենի փոխանցելու համար անհրաժեշտ է կոչել անհոգականների մի մասը թարգմանել հոգնակի, մյուսը՝ կոչակի թվիրով: Ուստի մարք — Ձվարո, բժժանք — Քալո, պատրանք — Տալտոտրոն, իսկ որոշ բառերի թարգմանության ժամանակ պահպանվել է «ք»-ի հոգնակի նշանակությունը.

աչք — տջալնի
 գիրք — Ֆոցննի¹

Ս. Ս. Օրբելյանի բառարանում (18-րդ դարի առաջին քառորդ) տջալնի բառը գործածված է տջալնի (տջալնի) ձևով, սակայն բառարանում գրությունը համապատասխանում է ժամանակակից վրացերենի հնչյունական օրենքներին:

¹ Թրիլիսիի Պետական կենտրոնական արխիվում պահվող №№ 627, 639, 622 բառարաններում այս բառերը թարգմանված են կոչակի նշանակությամբ (տջալնի, Ֆոցննի), հետևաբար, «ք»-ն իբրև հոգնակիի ցուցիչ արդեն զաղաթել է գիտակցվելուց: Մա մեղ հիմք է տալիս եզրակացնելու, որ № 7174 ձևագիրը գրված պետք է լինի 18-րդ դարի կեսերին և նախորդել է մյուս բառարաններին:

Հավանաբար գրչագրի հեղինակը երբևից դիմել է ժողովրդական խոսակցական լեզվին:

Վրացերեն հոգնակին կազմված է „ծ“ մասնիկով, որը հատուկ էր մինչև 19-րդ դարի կեսերը: Ժամանակակից վրացերենում հոգնակին կազմվում է հիմնականում „ցծ“ մասնիկով:

Հայ-վրացերեն ձևագիր բառարանի մասին համառոտ այս հաղորդումով, հասկանալի է, որ նպատակ չենք ունեցել սպասել նրա առանձնահատկությունների ուսումնասիրությունը և ըստ ամենայնի գնահատումը¹:

Հայ-վրացերեն և վրաց-հայերեն բառարանները արժանի են հատուկ ուսումնասիրության, որպես հաղարամյակներ հարեանությունը ապրող ժողովուրդների մշակութային կապերի ուշադրով հուշարձաններ:

П. МУРАДЯН

СТРАНИЦА ИЗ АРМЯНО-ГРУЗИНСКОЙ ЛЕКСИКОГРАФИИ

Р е з ю м е

Рукопись № 7174 Матенадарана представляет армяно-грузинский словарь, содержащий около 8190 слов. Место составления и автор рукописи неизвестны. По некоторым предположениям, местом составления словаря мог быть город Ахалцихе. Палеографические и синтаксические данные свидетельствуют о том, что рукопись написана во второй половине XVIII века.

Сравнение словаря с тремя подобными рукописями Центрального Государственного архива Грузии показало, что они происходят из одного и того же источника — „Грамматики армянского языка Мхитара Себастиани“, изданной в Венеции в 1730 г.

Более ранние армяно-грузинские словари, кроме 1874 слов, находящихся в словаре Сулхана-Саба Орбелиани, пока не известны науке.

Сравнительное исследование армяно-грузинских рукописных словарей даст возможность установить новые факты армяно-грузинских культурных связей.

¹ Վերջերս մեզ հայտնի դարձավ Թրիլիսի Ձևագրերի ինտախուսում պահպող երեքլեզվյա բերականության (վրացաառա) հինգ էջանոց մի պատասիկ (№ 1152 H)՝ տակավին աննկատ մնացած: Գրչագիրը հայերենի, վրացերենի և աղբրեջաներենի (თათრულლი) համադրական բերականություն է: Կազմված է հայոց լեզվի բերականական սխառների հիման վրա, առնչվելով սույն բառարանի սկզբնաղբյուրի հետ: Նման ձևնարկի և բառարանների առկայությունը Վրաստանում արդյունք է հայոց լեզվի նկատմամբ առաջացած հետաքրքրության, որի մասին պահպանվել են նաև ստույգ վկայություններ (տե՛ս Վրաստ. կենտ. արխիվ, ֆոնդ 229, թղթ. 14, № 37, բնչպես նաև Ձև. ինստ. № 215. Ամ. „ისტ. აღწერა“՝ 1914 թ., էջ 32—33 և այլն):

Գրչագրի բանասիրական բնությունը մեր կողմից շարունակվում է:

Վ. ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

ՆՈՐ ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ «ԲԱՆԱԼԻ ՃՇՄԱՐՏՈՒԹԵԱՆ» ԵՐԿԻ
ՀԵՂԻՆԱԿ ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԵՐԵՑԻ ՄԱՍԻՆ

1791 թ. մայիսին Կ. Պոլսի Զաքարիա պատրիարքին ուղղած նամակներից մեկում Ղուկաս կաթողիկոսը ուշագրավ տեղեկություն է հաղորդում էջմիածնի վանքում շղթայակապ պահվող մի անձնավորության մասին, որը մեղադրվում էր մի քանի անգամ հավատափոխ լինելու և, որ գլխավորն է, Կարինում ու կնուսում «... ոչ միայն ախտաբժայութեան, այլև զմերձաւորս թոնդրակեցւոց» «զշարաշար աղանդս» տարածելու մեջ: Կաթողիկոսի հետագա գրադրությունից երևում է, որ Հովհաննեսը, — այսպես էր աղանդավորի անունը, — վեց ամիս էջմիածնում բանտարկվելուց հետո կարողանում է փախչել կնուս: Տեղեկություններ կան հետագա իրադարձությունների և ապա Հովհաննեսի ողբերգական մահվան մասին:

Արդ, ո՞վ էր թոնդրակեցի համարված այդ խորհրդավոր աղանդավորը, ինչ է հայտնի նրա կյանքի ու գործունեության մասին: Այս հարցերին պատասխանելուց առաջ անհրաժեշտ ենք համարում թուրքիկ ծանոթություն տալ գրանից մոտ կես դար հետո տեղի ունեցած հետաքրքրական մի իրադարձության ու նրա հետ առնչված գիտական վեճերի մասին, մի քան, որ կղյուրացնի քննարկվող հարցի պարզաբանումը:

Հայտնի է, որ 1837 թ. սկզբներին Շիրակի Արխավելի գյուղում հայտնաբերվեց թոնդրակյան կոչված աղանդավորների մի խումբ. նրանք 1826—1828 թթ. ռուս-թուրքական պատերազմի ժամանակ գաղթել էին Արևմտյան Հայաստանի կնուս գավառի Զելչուրմե գյուղից: էջմիածնի սինոդը անմիջապես գործի է լծվում, սկսվում են հարցաքննություններ և ստուգումներ: Նորահայտ այդ աղանդի մասին սինոդը Կովկասի կուսակալ բարոն Ռոզենին տվել է հետևյալ բացատրությունը.

«... Աղանդ թոնդրակեցւոց կայանայ յայնմ, զի նոքա ոչ ընդունին զօժանդակութիւն սրբոց... ի բաց մերժեն զշահն աղօթից, չընդունին զամբժութիւն սրբոյ կուսին Աստուածածնի, ոչ ընդունին զխորհուրդն մկրտութեան և այլն»¹:

1837 թ. ապրիլի 13-ին արխավելցի մի քանի աղանդավորներ իրենց գրվոր մեղայականում աղանդի ծագման մասին նշում են՝ «թէ ի կնուս երևեալ էր շէրէց տմն քարոզիչ աղանդոյն, որ և կամեցեալ էր մուծանել ի նոսա, ապա ասեն թէ՛ մեք ոչ միայն չընդունեցաք, այլ նզովիւք նզովեցաք, որ շէրէցն որդհալից եղեալ սատկեցաւ»²:

¹ Ա. Գ. Ն ր Ի ց յ ա ն, Թոնդրակեցի հայր մեր օրերում, «Փորձ», Թիֆլիս, 1880, № 10, էջ 102—103:

² Նույն տեղում, էջ 101: